

MORA KAO NADNARAVNO BIĆE TRADICIJSKE KULTURE

SANDRA BAREŠIN
sandra_baresin@yahoo.com

UDK 398.4
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno/Received: 27.06.2013.
Prihvaćeno/Accepted: 5.07.2013.

U radu se govori o mori, čije je možda najbolje objašnjenje dao Luka Šešo kada ju je označio kao žensko biće koje, pretvoreno u razne oblike, dolazi moriti čovjeka, odnosno smetati mu u snu. Mora se percipira kao živi član neke zajednice koji noću dolazi ljudima sjedati na prsima oduzimajući mu miran san, a samim time i snagu za naredni dan te aktivnosti koje taj dan sa sobom donosi. Mora je dakle osoba (uglavnom žena, iako literatura bilježi i pokojeg muškarca) koja ima posebne moći koje su najčešće određene specifičnim rođenjem (u crnoj ili crvenoj placenti). Njezino djelovanje nije ambivalentno - ona uglavnom negativno djeluje na onoga na koga se okomi.

1. Uvod

Likovi iz fantastike obilježili su čitav moj život i uvijek me na neki način prate - od djetinjstva u različitim pričama, bajkama i stripovima, preko vjerovanja koja se mogu naćuti ovdje i ondje, pa sve do sadašnjosti u kojoj na neki način omogućavaju da svakodnevnica ne bude monotona.

Kao što je već dobro u poznato u etnologiji, svaki kraj ima svoja vjerovanja u natprirodna bića, no ona se često podudaraju s nekim drugim krajem i njegovim folklorom. U ovom radu vidjet ćemo to na primjeru *mora*.

No tko ili što je zapravo *mora*? Možda je najbolje objašnjenje dao Luka Šešo kada ju je označio kao žensko biće koje, pretvoreno u razne oblike, dolazi moriti čovjeka, odnosno smetati mu u snu. Mora se percipira kao živi član neke zajednice koji noću dolazi ljudima sjedati na prsima oduzimajući mu miran san, a samim time i snagu za naredni dan te aktivnosti koje taj dan sa sobom donosi. Mora je dakle osoba (uglavnom žena, iako literatura bilježi i pokojeg muškarca) koja ima posebne moći koje su najčešće određene specifičnim rođenjem (u crnoj ili crvenoj

placenti). Njezino djelovanje nije ambivalentno - ona uglavnom negativno djeluje na onoga na koga se okomi.

Naš svijet je po mnogočemu jednako opasan kao što je bio za naše pretke, a načela dobra i zla još uvijek djeluju na našu maštu. Priče o mori postoje dugi niz godina, samo što se danas nalaze u novom ruhu. Istodobno, „panteon nadnaravnih stvorenja“ zastrašuje članove ovostranog svijeta iako je suvremenost odavno pokucala na vrata. Samo su interpretacije ponešto drugačije, međutim to nikako ne znači i iskorijenjene.

To ću upravo ovim radom pokušati i prikazati. Kako su se na različitim lokalitetima uvriježile neke predaje te kako se u literaturi mogu pronaći neki odgovori na pitanja o *mori*?

2. Metodologija

Moje zanimanje za nadnaravno u etnologiji započelo je još za vrijeme preddiplomskog studija kada sam iščitavajući literaturu došla do spoznaje da su u mom rodnom gradu Šibeniku živjele dvije navodne vještice. Zanimanje za temu vjerovanja u nadnaravna bića - vukodlake, vile, vještice i *more* - nastavilo se i tijekom diplomskog studija a svoj vrhunac doživjelo tako što održavam predavanja po različitim festivalima mitova, legendi i priča.

Krenuvši od bazične literature o *mori* kao ženi ili općenito nadnaravnom biću koje po noći napada spavača, oduzimajući mu miran san, do demona koji sjedi na prsima svoje žrtve i guši ju, animalističkih vila, duhova mrtvih, hebrejskih vjerovanja o Liliti - prvoj inkubi, istraživanje me odvelo u različite sfere poimanja *more*.

No, prije svega bilo je potrebno istražiti ishodište riječi *mora* budući da je etimologija samo jedan od aspekata koji je obilježio njezino zlokobno djelovanje. Nevjerojatno je koliko ime može utjecati na percepcije ljudi o drugim ljudima ali i stvarima i pojavama. Zanimalo me i kako se *mora* prikazuje i doživljava u umjetnosti, bilo likovnoj, bilo u književnosti (usmenoj ili pisanoj). Također je bilo potrebno obratiti pozornost i na povijest

kategoriziranja *more*, kako se ona doživljavala i kako je zapravo medicina kroz povijest interpretirala paraliziranost u snovima.

Prilikom pripreme rada, od ideje pa do provođenja istraživanja, postavilo mi se pitanje što ili tko je *mora*, te kako se konceptualizirala i mistificirala u konkretnim mjestima u Hrvatskoj, ali i kako se doživljava danas. Tek u 20. stoljeću *mora* se počinje identificirati kao abnormalna epizoda spavanja i poimati kao manifestacija paralize u snovima.

Terenski dio istraživanja koji se tiče tradicijskih vjerovanja o *mori* odvijao se u nekoliko etapa tijekom 2012. godine, prilikom putovanja. Misao vodilja bila je zapravo ona Luke Šeše: „*mora* se u Hrvatskoj javlja u svim priobalnim područjima od Istre i Kvarnera do Konavala te u dalmatinskom zaleđu“ (2007:253). Krenula sam tim „putem *more*“, zapisivala različita svjedočanstva i na kraju se odlučila za četiri lokaliteta. Krenemo li od sjevera prema jugu, prvo je kvarnersko mjesto Karlići u blizini Crikvenice, drugi su Popovići u zadarskom zaleđu, potom slijede Miljevci u šibenskom zaleđu i četvrti je otočni lokalitet - Pučišća na Braču. Nekoliko kazivača iz svakog pojedinog mjesta pričalo mi je ovoj temi, redom su to zapravo bile žene, i njihove priče o *morama* uvrštene su u relevantne teorijske dijelove ovog rada jer, kako je to lijepo sročio Zoran Čiča (2002:72): „Živost tradicije, vitalnost starih shvaćanja i vjerovanja, preživljava upravo u krilu žene.“

3. Definicija *more* i može li se ona uopće definirati

Šešo (2010:37) naglašava kako će nas naziv za nadnaravno biće kao što je *mora* u hrvatskom jeziku najčešće podsjetiti na izraze kao što su *noćna mora* ili *more me brige*. Ovi izrazi u tijesnoj su vezi sa spomenutim bićem, samo se kroz povijest počinju drugačije interpretirati. *Mora* spada među jezive „stanovnike“ noćnog svijeta brojnih pučkih vjerovanja. No, kako definirati *moru* i može li se ona uopće definirati? Njena definicija zapravo je preopsežna, u nekim slučajevima i preopskurna da bi je uopće pokušavali minimalizirati. Postojala je u svim drevnim tradicijama. Postoji i danas - jer vjerojatno ne postoji čovjek koji nije proživio noćne košmare. Međutim, njezina slika danas je izmijenjena i *mora* se dovodi u vezu sa želučanim problemima i paralizom u snu. U kasnijim iskustvima *more* jasno pobjeđuje modernitet i

mora biva svladana novim shvaćanjima. Dualnost interpretacije *more* se očituje u onom prirodnom, koliko i u onom magičnom. Međutim, magično se pokušava interpretirati racionalno pa dolazi do gubitka dualnosti.

3.1. Povijest kategorizacije *more* ili što je *mora* ako nije žena?

Vjerovanja u žensko biće koje u kasnim noćnim satima dolazi ljudima sjediti na prsi i oduzimati im životnu snagu ima dugačak kontinuitet. Već je u 2. stoljeću rimski liječnik Galen proučavao uzroke „epithalesa“ - medicinskog pojma koji uključuje tegobe prilikom disanja, pritisak u prsima te osjećaj gušenja i paralize (Davis 2003:182). U tradicijskoj kulturi svi ovi simptomi zapravo su se pripisivali zlu djelovanju žene (rjeđe muškarca) iz zajednice koja bi u noći opsjedala svoje žrtve.

Davies (2003:182) jasno naglašava kako su se u različitim europskim društvima ljudi žalili da su noću opsjednuti od strane vještica (ili *mora*). Žrtve ovakvih napada opisuju slične setove simptoma koji se danas pripisuju paralizi u snu i želučanim tegobama. Tijekom posljednjih pet desetljeća većina ovakvih slučajeva shvaćala se toliko ozbiljno da je dovela i do formalnih optužbi osoba za koje se pretpostavljalo da su vještice i/ili *more*, čak i ako se radilo o pukom odstupanju od normale (bilo fizičke ili mentalne). Granice između jednog i drugog bića prilično su tanke. Ta njihova srodnost ukazuje na problem odrađivanja poslova koji nisu sasvim u skladu sa društvenom normom (Perić, Pletenac 2008:14). Za osobe koje odstupaju od normi svoga društva automatski se sumnja da su članovi neke potencijalno imaginarne zajednice u kojoj su sve društvene vrijednosti izokrenute (Čiča 2002:36) što, naravno dovodi do predrasuda od strane većine.

Noćna *mora* (*nightmare*) nije bila samo simptom već je kroz halucinacijski sadržaj također bila i potvrda vještije snage i moći manipulacije nad žrtvom, te u nekim zabilježenim slučajevima, vidljivi dokaz krivice. Iako je *mora* kategorizirana kao manifestacija paralize u snu tek u 20. stoljeću, iskustvo paralize tema je medicinskih diskusija već stoljećima (Davies 2003:182).

Svi ljudi, u svakom vremenu i u svakoj kulturi, patili su od ovih užasa noći i interpretirali ih na najzopačenije načine. Vratimo li se u jako daleku povijest, pronaći ćemo podatak o paralizi u snu još u kineskoj „Knjizi o snovima“ koja datira iz 400. godine prije Krista. „Rješenja“ za patnje prouzrokovane *morom* javljaju se u kasnim saksonskim manuskriptima, iako rijetko zapravo spominju simptome paralize u snu (Davies 2003:182).

Opisi more pojavljuju se u engleskom jeziku u kasnom srednjem vijeku. Jedan rukopis iz 14. stoljeća opisuje kako *mora* leži na ljudima po noći. Riječ je uključena i u najranije tiskani englesko - latinski rječnik „Promptorium parvulorum“ iz 1499. godine, gdje je prevedena kao *Epialtes, vel effialtes, geronoxa, et strix*. Jedan od najdetaljnije opisanih iskustava noćne more iz srednjeg vijeka govori o engleskom vitezu iz 12. stoljeća Stephenu od Hoylanda koji opisuje „pritisak u snovima“ koji se atribuiru demonu (Davies 2003:183).

More i njihove manifestacije - paralize u snovima - izazivaju interes psihologa, psihijatara, neurologa, medicinskih antropologa, etnologa i folklorista. Zapravo je glavno medicinsko objašnjenje do 20. stoljeća bilo bazirano na Galenovu viđenju da spavanje rezultira paralizom u snovima zbog problema sa želucom.

Davies (2003:184) jasno naglašava kako se popularizacijom Freudove psihoanalize na početku 20. stoljeća nova objašnjenja traže u mentalnom konfliktu, a ne u nefunkcioniranju tijela. Ernest Jones, Freudov učenik, predstavio je najdetaljniju psihoanalitičku interpretaciju doživljaja paralize u snovima u svojoj eruditskoj studiji „On the Nightmare“ iz 1931. godine. Za Jonesa, noćna mora nastaje kao rezultat represivne seksualnosti. Ovakav pristup subjektu i njegova interpretacija zapravo su bili neuvjerljivi.

Tek od 1950-ih suvremeni komparativni kulturalni aspekti paralize u snovima počinju dobivati akademsku pažnju. Posebice rad Roberta Nessa i Davida Hufforda, koji povezuje fenomen *Old Hag* u Newfoundlandu s paralizom u snovima i sličnim kulturalnim interpretacijama iz svih krajeva svijeta. To je donijelo društveno značenje za takvo iskustvo te privuklo veću pažnju u akademskim krugovima (Davies 2003:184). *Old Hag* je

vjerovanje da stara vještica jaše na prsima žrtve i tako je imobilizira. Iako paralizirana, žrtva sve čuje i vidi, no težina na prsima joj onemogućuje disanje. Uz fenomen prisutnosti onostranog i zlog u prostoriji, žrtve imaju realističnu percepciju vlastitog okruženja ali se ne mogu pomaknuti (Fukuda 2005: 166).

3.2. Etimologija riječi *mora*

Ishodište riječi *mora* je praindoeuropski glagolski korijen *mer* - u značenju *smrviti, umrijeti*, a sve njezine izvedenice označavaju povezanost sa *smrću*, odnosno polaganu smrt povezanu s gušenjem ili prožduranjem. Nalazimo ga u svim slavenskim jezicima, npr. u poljskom: *mora, mar, zmora*, slovačkom: *mora, smrtka*, ruskom: *kikomora* (Marjanić 1999:57). Varijante leksema *mora* zadržale su indoeuropski glagolski korijen i u hrvatskom jeziku: npr. *mora* u Samoboru, *mura* u Varaždinu, *morina* u Poljicima, *morica* u Konavlima. *Mora* u većini slučajeva označava žensko biće koje po noći dolazi moriti čovjeka, odnosno smetati mu u snu, nerijetko izazivajući osjećaj gušenja i težine na prsima, što je karakteristično za *košmar*. U hrvatskom, srpskom i bugarskom jeziku ekvivalent za leksem *košmar* upravo je leksem *mora* (Jurkić Sviben 2010:166).

Zbirno ime triju grčkih boginja (*moire*) također upućuje na glagolski korijen *mer*, kao i činjenica da *mor* u većini indoeuropskih jezika zaziva tminu, sumornost i smrt (Perić, Pletenac 2008: 51- 52). Klaić navodi kako se *mora* diljem svijeta ubraja u rod *inkuba*, „zloduha, demona, koji prema pučkom vjerovanju spolno opće s usnulim osobama“ (1979:906).

Nadalje pridodajmo kako je sanskrtski leksem *mara* zadržan i u imenu Mare, zlog demona budističkog vjerovanja koji je iskušavao Buddhu dok je sjedio meditirajući ispod svetog drveta u Bodh Gayi. Marino ime i ovdje označava smrt (Marjanić 1999:57).

Glagolski korijen *mer* pronalazimo i u drugim europskim jezicima, poput engleskog (*nightmare*), njemačkog (*mahr, Nachtmahr*), nizozemskog (*nachtmerrie*), francuskog (*cauchemar*), rumunjskog (*moroi*) (Davies 2003:184). Perić i Pletenac bilježe i zanimljivu priču o drugom njemačkom nazivu za noćnu moru -

Albtraum. Naime, *alb* je stari njemački naziv za *moru* koja pritišće spavača u snu a zapravo potječe od engleske riječi *elf* koja je tek u romantičnom pjesništvu 18. stoljeća zadobila značenje vilenjaka, dok se ranije odnosila na duhove prirode germanskog pučkog vjerovanja koje je Crkva prepoznala kao zle demone i sablasti te ih dovela u vezu sa Sotonom (2008:57).

Mora je kao žensko - niktomorfni demon povezana i s Moranom koja u praslavenskom vjerskom sustavu slovi kao božica zime i smrt. Može se pretpostaviti da iz praslavenskog vjerskog sustava o Morani iskristaliziralo narodno praznovjerje o *mori* (Marjanić 1999:56).

U slavenskoj mitologiji zanimljivo je, po Vitomiru Belaju (1998:230) razvijen lik Jurjeve sestre Mare (prema ruskom leksemu *Mara* je istovjetna *mori*). Nju je Ivo iskoristio i ostavio, na što mu se Mara osvećuje i ubija ga. Belaj upravo Marino ime dovodi u vezu sa smrću prema navedenom indoeuropskom korijenu.

3.3. Od Lilit prema *mori* kao niktomorfnom biću

Mora bez sumnje pokazuje strukturalnu sličnost s prastarim mitom o Liliti (Lilith), Adamovoj prvoj družici (usp. Davies 2003:184; Jurkić Sviben 2010:152; Marjanić 1999:57- 59; Perić, Pletenac 2008:54- 56). Hebrejska pučka etimologija ime Lilit ili Lilita izvodi iz imenica *lajla*, *lajil* - noć. Na hebrejskom bi njeno ime značilo *noćna* a na novohebrejskom *noćna sova* ili *ćuk*. Lilit ostvaruje prijelaz od *succubusa* (latinski – *succubare* - *ležati ispod*) na *moru* koja preuzima položaj *incubusa* (latinski – *incubare* - *ležati na*). *Mora* mori svoju žrtvu, *leži na* njoj i izaziva joj osjećaj gušenja u prsima. Lilit, baš kao i *mora*, kontinuirano postoji u ljudskim vjerovanjima. Njezin opis na nekim mjestima se uistinu podudara s opisima *more*, kao i svjedočenjima ljudi s kojima sam razgovarala.

Prema hebrejskom vjerovanju Svevišnji ju je stvorio prije Eve, a brak s Adamom je propao zbog svađe oko položaja koji je valjalo zauzeti pri vođenju ljubavi, jer se Lilita iz sve snage opirala onome što će se kasnije nazvati „misionarskim položajem“. Budući da se nije pokorila Adamovim željama, Lilita je, izrekavši tajno božje ime, dobila krila i odletjela u pustinju „onkraj

Crvenoga mora“, gdje je rodila demonsku djecu (sukube i inkube) i njima vladala kao kraljica. Božja nastojanja da je zbog Adamova zapomaganja, uz pomoć trojice anđela dovede natrag iz pustinje, nisu urodila plodom. Postaje neprijateljicom muškaraca, jer muškarac nije dozvolio pravo na njezinu želju da „bude iznad“. Želeći se osvetiti i samom Stvoritelju, jer je zbog njezine neposlušnosti učinio da „stotina njezine zlodušne djece umre svakoga dana“, Lilita počinje ubijati novorođenčad. U trajnoj nemogućnosti da dosegne božansko stvoriteljstvo, žena - Lilit, postaje muškarčevom *morom*.

Razvojem demonologije tijekom srednjeg vijeka, opis Lilite dobiva niz novih značajki, iako je demonologija, bez obzira na vjeru njezinih autora, bila samo izraz novog oblika društvene kontrole (Čiča 2002:121). Kada je povrijeđena i prkosna, žena u mitskim pričama postaje personifikacija socijalnih strepnji i poprima raznorodne oblike demonskog i negativnog. U krajnjem slučaju, njezinoj predodžbi prijeti atribucija zla te se počinje uklapati u *mitski bestijarij straha* kako ga Brill voli nazivati (prema Jurkić Sviben 2010:152). Tako postaje noćna kraljica demona, koja leti u obliku sove i krade djecu te fatalna zavodnica i pobunjenica protiv rajskog poretka. Lilitina sposobnost da prilikom svojih noćnih pohoda leti u obliku sove može se dovesti sa sposobnostima *more* da promijeni svoj oblik i pretvori se u životinju, točnije - da preseli dušu u životinjsko obličje (zoometempsihozo) o kojoj ćemo govoriti nešto kasnije.

Na mitološkoj razini zaživjela je kao nemilosrdni zloduh koji „izlazi noću i pripija se uza svakoga tko u sobi spava sam“ (<http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9986-lilith>).

4. Mora u umjetnosti

4.1. Likovna umjetnost

Zasigurno najpoznatiji likovni prikaz *more* (doduše u muškom obliku, točnije u obliku zlog trola a ne žene ili životinje) pronaći ćemo na platnu britanskog slikara švicarskog podrijetla Heinricha Fusslija. Ovo ulje na platnu, naslovljeno „The Nightmare“, nastalo 1781. godine prikazuje mladu ženu koja spava dok joj na trbuhu čuči demon (ili *incubus*) izazivajući noćne košmare i tjeskobne snove.

Slika 1. Heinrich Fussli: „The Nightmare“

Prema jednoj anegdoti koju bilježe Perić i Pletenac (2008:53), demon ili zloguki trol predstavlja samog slikara koji je to sablasnom noćnom alegorijom želio odgovoriti na neuzvracenu ljubav svoje zemljakinje Anne Landolt. U svakom slučaju, mračni ali i erotski aspekt „noćnog terora“ ne može se ne zamijetiti, baš kao i mistična atmosfera kojom je ovo ulje na platnu obavijeno.

U kiparstvu je možda jedan od najpoznatijih „mračnih klasika“ „Le Cauchemar“ („The Nightmare“) Eugene Thiviera iz 1894. godine. Prikaz je to gole žene koja spava, a u međuvremenu je napada leteći demon od kojeg se pokušava obraniti desnom rukom.

Podsjetimo se, francuska riječ *cauchemar* sastavljena je od riječi *caucher* (gaziti, pritiskati) i *mare* što u srednjenizozemskom (oko 1050 - 1350) znači noćnu sablast (Jurkić Sviben 2010:165).

I prije spomenuta Lilita je naravno pronašla svoje mjesto u likovnoj umjetnosti. Na platnu Johna Colliera iz 19. stoljeća, Lilita je naslikana kao prekrasna žena svijetle puti, dugačke plave kose sa crvenkastim odsjajem. Međutim, najveću mistiku i senzualnost na slici dočaravaju dva elementa: njezina golotinja te zmija omotana oko njezina nagog tijela (vjerojatno aludiranje na Rajski vrt).

Slika 2. Eugene Thivier: „Le Cauchemar“

Slika 3. John Collier: „Lilith“

4.2. Književnost

Dotaknemo li se književnosti, priče o *mori* zasigurno su najiscrpnije u onoj usmenoj. Maja Bošković-Stulli (1991:153,168) problematizira pojam fantastike u folkloru i usmenoj prozi s očitovanjem nadnaravnih pojava i likova. U usmenim predajama, onostrana bića borave u čovjekovoj blizini, međutim duhovno se razlikuju od svega što je s ove „naše“ strane svijeta; kao da pripadaju drugoj dimenziji. Priče katkad imaju zabavan naglasak, no ipak su u trajnoj interakciji sa čovjekovim podsvjesnim strahovima.

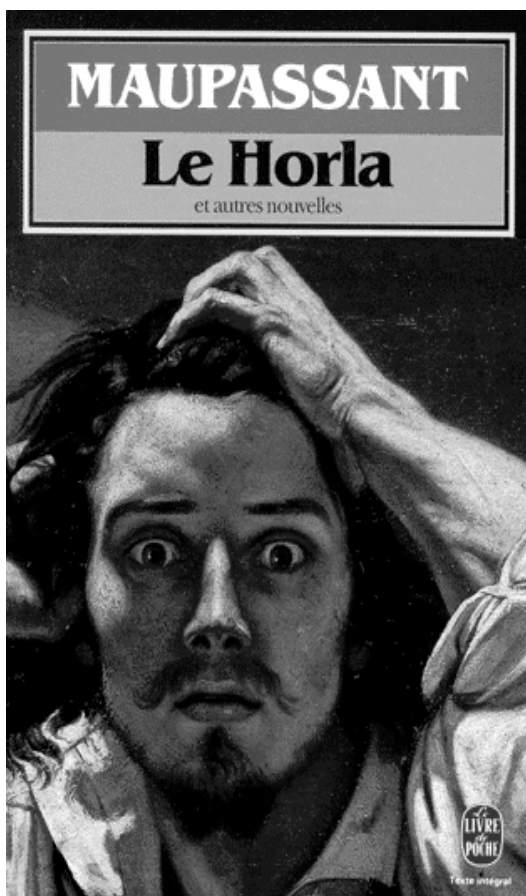
U usmenim pričama koje se tiču fantastičnih bića dolazi do susreta onoga što možemo nazvati zbiljskim („našim“) i onostranim („njihovim“). Priče koje se tiču *more* i njezina seljenja duše, pretvaranja u muhu ili mačku, zvuče nadrealno, međutim (jako) dugi niz godina opstaju u svijetu kojeg nazivamo realnim. Dakle, fantastika je dio stvarnog, zbiljskog svijeta.

Perić i Pletenac (2008:10-12) izvanredno zamjećuju kako su na temelju brojnih fantastičnih bića folklornog univerzuma nastajale danas dominantne figure kulture strave. Vrlo često se temelje fantastike svrstava u kontekst mitološkog, poput nekog ostatka starih vjerovanja koja su se održala do danas. Kada se mit domogne svakodnevice, on već odavno nije mit. On je tada samo sredstvo društvene normalizacije fantastičnih bića. Daje im povijest koju realno ona ni nemaju i time ih „pripitomljava“ na meta - razini. Ali osigurava im i budućnost jer je to „prostor onkraj“ koji se (možda) može i osvojiti.

No, vratimo se ipak konkretnom motivu *more*. Zabilježili su je brojni zapisivači narodnih priča i folklorne građe, što znači da nije ostala „samo“ imaginarno biće usmene predaje i usmene književnosti. Ovdje se postavlja pitanje da li je *mora* zabilježena u onom literarnom, „velikom“ književnom svijetu. I odgovor je potvrđan. Možda nije toliko poznata u književnosti koliko neka druga nadnaravna bića, npr. vampiri, u romanu „Drakula“ Brama Stolkera, međutim spominje se.

U različitim varijacijama motiv *more* može se pronaći u književnim djelima sa kraja 19. i početka 20. stoljeća (Davies 2003:183). Jedno od najpoznatijih je „Moby Dick“ Hermana

Melvilla, no ne valja zanemariti ni „Lijepa i prokleta“ Scotta Fitzgeralda te „Le Horla“ Guy de Maupassanta. Upravo me ovo posljednje djelo najviše i zaintrigiralo. Budući da nisam pronašla prijevod francuskog originala čitala sam ga na engleskom jeziku (<http://www.eastoftheweb.com/short-stories/UBooks/Horl.shtml>).

Slika 4. naslovna stranica knjige Guy de Maupassanta: „Le Horla“

Radi se o kratkoj horor priči napisanoj u obliku dnevnika u kojoj pripovjedač proživljava simptome *more* (doduše u ovom slučaju u muškom obliku) te ima osjećaj kao da ga netko guši a on se ne može pomaknuti. U kurzivu se nalazi engleski prijevod francuskog originala ulomaka relevantnih za *more*, a nakon svakoga slijedi moj prijevod izabranih ulomaka.

I sleep - a long time - two or three hours perhaps - then a dream - no - a nightmare lays hold on me. I feel that I am in bed and asleep - I feel it and I know it - and I feel also that somebody is coming close to me, is looking at me, touching me, is getting on to my bed, is kneeling on my chest, is taking my neck between his hands and squeezing it - squeezing it with all his might in order to strangle me. I struggle, bound by that terrible powerlessness which paralyzes us in our dreams; I try to cry out - but I cannot; I want to move - I cannot; I try, with the most violent efforts and out of breath, to turn over and throw off this being which is crushing and suffocating me - I cannot! (p.4)

Spavam - jako dugo - dva ili tri sata možda - onda san - ne - noćna mora liježe na mene. Osjećam da sam u krevetu i da spavam - osjećam i znam to - ali također osjećam kako mi netko dolazi blizu, gleda me, dira me, dolazi na moj krevet, kleči na mojim prsima, hvata moj vrat između svojih ruku i stišće ga - stišće ga svom svojom snagom da bi me zadavio. Borim se, ograničen tom strašnom nemoći koja nas paralizira u snovima; pokušavam plakati - ali ne mogu; želim se pomaknuti - ne mogu; pokušavam - najnasilnijim pokušajima i bez daha, da se okrenem i bacim to biće koje me lomi i guši - ne mogu! (stranica 4)

July 4. I am decidedly taken again; for my old nightmares have returned. Last night I felt somebody leaning on me who was sucking my life from between my lips with his mouth. Yes, he was sucking it out of my neck like a leech would have done. Then he got up, satiated, and I woke up, so beaten, crushed, and annihilated that I could not move. (p.8)

4. srpnja. Ponovno me preuzelo; moje stare noćne more su se vratile. Prošle noći sam osjetio da se netko naslonio na mene i svojim ustima mi isisao život kroz usne. Da, sisao ga je iz mog vrata kao što bi to pijavica učinila. Onda je ustao, sit, i ja sam se probudio, tako utučen, shrvan i uništen da se nisam mogao pomaknuti. (stranica 8)

Još je jedan opis jako zanimljiv:

August 8. I spent a terrible evening, yesterday. He does not show himself any more, but I feel that He is near me, watching me, looking at me, penetrating me, dominating me, and more terrible to me when He hides himself thus than if He were to manifest his constant and invisible presence by supernatural phenomena. However, I slept. (p.18)

8. kolovoza. Proveo sam strašno popodne, jučer. Više se ne pokazuje, ali ja osjećam da je On blizu mene, promatra me, gleda u mene, penetrira u mene i vlada mnome, i još je strašnije kada se skriva nego kada bi manifestirao svoju stalnu i nevidljivu prisutnost nadnaravnog fenomena. Kako bilo, spavao sam. (stranica 18)

Motiv *more* nije zaobišao ni hrvatsku književnost. Najbolji primjer za to je roman „Tijesna zemlja: roman iz istarskog narodnog života“ autora Mate Balote iz 1946. godine.

U njemu on precizno odjeljuje karaktere i osobine dobrih i zlih nadnaravnih bića istarskih pučkih predaja, između ostalog opisuje i *moru* (Perić, Pletenac 2008:121):

Mora je živa žena, što dolazi noću da siše ljude. Kad se osjeti da siše, treba samo rakatačem preći preko zida i drugi dan će se u selu poznati mora, imat će izgrebano lice.

(Usp. Mate Balota: „Tijesna zemlja: roman iz istarskog narodnog života“, Amforapress, Pula, 1946.)

Mora, uz vješticu i vukodlaka, tvori svojevrsnu trijadu „negativnih likova“ tradicijske kulture, a takav status je, kao što smo mogli vidjeti, ne zaobilazi ni u kontekstu umjetnosti bilo kakve vrste.

5. Mora u Hrvatskoj i što je *mora* jednom kad se uda?

To se tumači da kad se legne na pleća i tvrdo zaspi, da se ima osjećaj da ti nešto leži na prsi.

Krenemo li od literature kao što je „Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka“ koja predstavlja svojevrsni udžbenik za hrvatske etnologe, pronaći ćemo navode kako je vjerovanje u *moru*, *moricu*, *morinu* - ljudsko biće nadnaravnih moći - rašireno na cijelom hrvatskom prostoru. U Radićevoj „Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“ *mora* je dobila svoje mjesto u drugom dijelu trećeg odjela, u poglavlju „Vjerovanja (XI)“, gdje se pod točkom naslovljenom „Stvorovi kao ljudi“ nalazi još fantastičnih bića poput vile, vukodlaka, suđenice i slično. Diljem Hrvatske glavno je *morino* obilježje da noću dolazi mladim ljudima te im sjeda na prsi i davi ih. U takvu stanju ljudi se ne mogu pomaknuti ni disati sve do jutra. Šešo (2007:253) ističe kako se *mora* u Hrvatskoj javlja u svim priobalnim područjima od Istre do Konavala te dalmatinskom zaleđu, a u zapisima se često spominje kako su ljudi za *moru* najsigurniji da zaista postoji. *More* kao osobe žive i djeluju među drugim ljudima u određenoj zajednici. Za *moru* narod vjeruje da je neudana mlada žena koja jednom kad se uda postaje vješticom. No vještica ponekad povremeno preuzima pojedine osobine *more* (i obratno) uz zadržavanje konstantnih značajki svoje demonske vrste. Ona zajedno s *morom* ponekad prelazi čarobnu granicu onostranog i ovostranog, pripadajući još uvijek i jednome i drugome, istodobno međusobno dijeleći svoje demonske osobine sa srodnim nadnaravnim bićima (Marks 2010:109).

Hrvatske usmenoknjiževne predaje kao najsigurniju granicu između *more* i vještice postavljaju sakrament vjenčanja. Sakrament vjenčanja dakle, postaje demonološka granica za postajanje vješticom. Time je jasno naglašena binarna opozicija između neudane djevojke (*mora*) i udane žene (vještica). Prema tome, *mora* ne može biti djevojčica, ni udana žena već spolno (zrela) djevojka (Marjanić 1999:60- 62). Kolektivna (seoska) psihoza na osnovu potisnute seksualnosti koja je prikrivena religioznošću spolno - udanoj vještici tako pridodaje i spolno - neudanu *moru* (Marjanić 1999:67).

5.1. Važnost neuobičajenog poroda

Rodilo se dite u košujici, ne činilo zla ni sebi ni drugima.

Jedno od jako raširenih vjerovanja je i ono da se *mora* rađa u placenti, posteljici, košuljici crvene, modre ili crne boje, a takav porod znači da se rodilo biće izvanrednih moći, no koje će možda te moći iskoristiti u negativnom kontekstu. Apsolutno svaki put dok sam tijekom istraživanja ove teme, posebice na samom početku, spomenula ljudima o čemu pišem znali su me pitati: „Zašto tako mračna tema? Zašto takav *crnjak*?“ Nešto kasnije, shvatila sam da su takva pitanja zapravo bila „na mjestu“.

Naime, boje su u tradicijskoj kulturi nositelji određene simbolike i kodova koji služe za neizravno objašnjavanje realnosti. Spomenuta crna boja (koja uz bijelu i crvenu tvori svojevrsnu trijadu ambivalentnih značenja) poistovjećuje se s mrakom, zemljom i „drugim“ svijetom. U crnoj se boji, u raznim kulturama, pa tako i slavenskoj prikazuju mnoga božanstva, demoni i bića koja ljudima čine zlo i napadaju ih (Radenković 1996:274- 287). Kod *more* (za razliku od nekih drugih nadnaravnih bića) nema ambivalentnog djelovanja - ona naime, uvijek čini zlo.

Dijete rođeno u posteljici crne, bijele ili crvene boje bilo bi obilježeno kao posebno, s nadnaravnim moćima, bilo pozitivnim, bilo negativnim. Prema tome, njihova je nadnaravna moć prirođena (neuobičajen porod). Dvije kazivačice s Brača su mi rekle kako je bilo poznato da se, kada bi se rodilo dijete u placenti po selu govorilo: *Rodilo se dite u košujici, ne činilo zla ni sebi ni drugima.*

Prilikom terenskog istraživanja zapisala sam i priču o djevojci koja se rodila u crnoj *župici* (posteljici). Priča je iz Karlića, malog mjesta udaljenog od Crikvenice pet kilometara.

U staro vrime, dica su se rađala doma. Jedna babica ispričala je drugoj babici va Grižane kad je mimo njih prošla jedna lipa divojka ovakvu štoriju: „Ja sam je, kad se rodila, zaklela na rešeto, koliko god je onih rupic na rešetju, jer se rodila u župici i bila je toliko moćna da je mogla dvadeset ljudi zla napraviti.“ Bila je lipa ta ženska...

Na primjeru ove priče jasno možemo uočiti posebnost osobe koja se rodila u crnoj košuljici. Djevojka, iako prelijepa, ima i onu svoju mračnu stranu, koja je zaustavljena na vrijeme, prilikom samog rođenja, uz pomoć rešeta.

Sito i rešeto jedan su od apotropeja koji se koriste protiv vještica i *mora*. Naime, imaju nebrojeno rupica, a prema nekim narodnim vjerovanjima vještice i *more* ne mogu ništa postići, niti zla uraditi prije nego li prebroje sve rupice na situ ili rešetu (Marjanić 1999:57).

6. Preobrazba *more* u životinju - seljenje duše u životinjsko obličje

Fantastična i čudovišna morfologija *more* u narodnim vjerovanjima odvodi njezinu dušu u različite sfere. Ponekad u tijelo mačke, ponekad u tijelo muhe ili noćnog leptira. Iako prilikom terenskog istraživanja nisam naišla na vjerovanja o seljenju *morine* duše u tijelo muhe, mišljenja sam kako je zgodno spomenuti i tu njezinu „selidbu“ jer je vjerovanje u isto rašireno u svim dijelovima Hrvatske (barem kako se navodi u pojedinim etnografijama i monografijama).

6.1. Zoometempsihozna - zoometamorfoza

U svojem članku o *mori* Suzana Marjanić tvrdi kako je pri pretvaranju *more* u životinju riječ o *zoometempsihozni* (seljenju duše u životinjsko obličje), a ne o *zoometamorfozi*, odnosno preobrazbi u oblik životinje (Marjanić 1999:62). Radi se dakle o situaciji u kojoj žena za koju se pretpostavlja da je *mora* ostaje ležati dok njezina duša seli u tijelo životinje i na taj način djeluje i „maltretira“ spavača. Primjer je to *zoopsihonavigacije*, odnosno navigacije duše u animalnom obličju.

Prilikom astralne navigacije tijelo (*more*) ostaje ležati u krevetu, a duša se kratkotrajno zoomaterijalizira (seli u životinjski oblik). Noć je vrijeme njezine animalne transformacije, a ujutro se vraća u tijelo. Analiziramo li latinsko podrijetlo riječi duša (*anima*) možemo uočiti etimološku srodnost sa latinskom *animalis* u značenju životinje. Marjanić tu naglašava sudjelovanje *morine* duše i u ljudskom i u životinjskom, animalnom (1999:62).

Morina noćna akcija označena je razdvajanjem duše od tijela, gdje tijelo *more* ostaje u krevetu dok duša ostvaruje *zoometempsihozu*, jer *mora* figurira kao psihonavigator *Žena - Životinja*, animalno u ženskom. Riječ je o *alter egu*, kratkotrajnoj niktomorfnoj zoomaterijalizaciji duše: duša dobiva *morf* životinje (Marjanić 2010:136, 137).

No, treba imati na umu da moć pretvaranja u životinje nije *morina* glavna osobina, već periferna sposobnost koja uz opise davljenja, gušenja i u globalu - morenja ljudi, pomaže u njezinim opakim radnjama i čini je posebno neuhvatljivom (Šešo 2007:272). Na neki način je ta njezina „djelatnost“ dijabolizirana pučkom etikom kao i pučkim pokušajima objašnjenja kako se događa nešto istovremeno tako jasno ali i prekriveno velom tajne, jer *moru* tijekom njezina djelovanja rijetko tko vidi pa se njezina opakost pokušava objasniti na ove i one načine, pa i seljenjem duše.

I spomenuta Lilita je bila određena vlastitim imenom što se metamorfoze tiče. Naime, njezino ime izvodi se iz imenice *lajla* - noć, a povezana je s imaginacijom o antičkoj vještici koja je bila određena metamorfozom u noćnu pticu, sovu. *Striga* (sova, kreštava sova) je, uzgred rečeno, jedan od naziva za vješticu, pa i ovdje, u slučaju premještanja duše u animalni oblik, možemo pronaći paralelu između *more* i vještice (usp. Bayer 1982:38, Marjanić 1999:57).

6.2. *Mora* ili žena mačka

Jedna od sposobnosti *more* je i ona da se pretvori u životinju i djeluje u takvom obliku. Često se mogu naći predaje koje *mori* pripisuju moć da se pretvori u mačku (pretežno crne boje). Ponovno možemo uočiti važnost crne boje kao takve - predstavlja noć i tamu. Identifikacija *more* sa mačkom djelomično je povezana i s time što su *more* aktivne noću, baš kao i mačke.

Davis u svom članku (2003:196) pretpostavlja da su mačke po engleskim srednjovjekovnim selima tijekom noći uistinu i ubijale novorođenčad, no zapravo su bile optuživane žene koje su se navodno pretvorile u mačku i u toj formi opako djelovale na članove zajednice. I žene koje su samo posjedovale mačke su

dovođene u kontekst vještice ili *more*, naročito ako se radilo o crnoj mački.

Johann Hartlieb piše 1456. godine o događaju u Rimu kad je otac udario nožem u glavu mačku koja je ugrizla njegovo dijete u kolijevci. Uskoro se razboljela žena s ranom na glavi, koju su zatim spalili kao vješticu (Bayer 1982:357).

Psihonavigacija u obliku mačke u svakom slučaju priziva simbolizaciju lunarne životinje koja je najviše stradala prilikom mistificiranja progona vještica (Marjanić 1999:63).

Mačka je najčešći *alter ego* *more* i/ili vještice. Šešo donosi Banovićev primjer vjerovanja iz Zaostroga:

Moju materi Ani 77 godina. Nju je kaže mi, puno trla mora. Kad je bila divojka, jedanput joj se klapilo da će je satrat mora. Unda se je probudila i čula, kako su vrata škrinula, izatogar eto ti mačke k njoj na postelju: ona mane rukom, da će potrat mačku, a u to je pritisne mora... (Banović 1918:190 u Šešo 2007:255).

U Karlićima sam zapisala još jednu priču iz prve ruke. Ispričala mi je gospođa Anica koja tamo živi cijeli svoj život.

Moja mati pokojna mi je ovo pričala pred puno, puno let. Bila je jedna kamara na katu, u njoj bile dvi postilje. Bilo je leto, ona je ležala na livi bok. Baba moja je bila doli, teče prala. Mati moja mi je rekla: čujem ja nešto po podu tepka, a ne mogu se mrdnut. Kad ono - mačka joj stoji na nogami. Došla joj iza pleći, potapkala je po ramenu, mati se pripala a ne može je maknut. Čula baba to tapkanje odozdol pa se popela gori i ruknula: To je mora bila sigurno, vrag je odnia. I onda se tek mati makla, a mačka utekla.

6.3. Mora zujalica - seljenje morine duše u muhu

U etnološkoj literaturi zabilježeni su i različiti slučajevi pretvaranja *more* u muhu i noćnog leptira, u čijem obliku ulazi kroz svaku rupu u kući, a naročito su dominantna vjerovanja da prolazi kroz ključanice i rupe u prozorima i vratima. Nakon noćne akcije *mora*

- muha vraća se kroz usta u položeno tijelo na krevetu. Ovo seljenje ženine duše u tijelo muhe upućuje na frazeološki izraz „biti dosadan/dosadna kao muha“ i na biološku reprodukciju muha koje se množe na truleži (Marjanić 1999:62).

Kao što sam u uvodu o *zoopsihonavigaciji* napomenula kako prilikom vlastitog terenskog istraživanja nisam naišla na vjerovanja u moć seljenja ženine duše u muhu, donosim kazivanje sa sjevera Hrvatske. Vid Balog, koji u „Hrvatskom bajoslovlju“ *moru* svrstava u napasne duhove koji se mogu prikrasti kroz ključanicu ili prtvoren prozor u obličju noćnog leptira, muhe ili mušice, navodi slijedeće kazivanje iz Drnjanske Podravine i Prekodravlja:

Gda čovek zaspi, mora počkomce dojde črez zasun ili otprti oblok u podobi metepulja, mesarice ili mušice. Sedne si na naše prsi i zvlači deh življenja gda čovek senja nočne strahе... (Balog 2011:82).

7. Mora na otoku Braču ili kako s malo riječi otkriti puno toga

Najviše sam o *mori* doznala upravo na ovom lokalitetu, zbog kojeg je zaslužio „zasebno poglavlje“. Možda čak ne najviše, koliko je u jednoj kratkoj konstataciji bilo sabrano toliko toga što je valjalo objasniti. Tradicijsko vjerovanje u magijsku sposobnost određenih osoba da njome naude drugima, vrlo je živo u malim otočkim zajednicama. Pa krenimo ispočetka.

Šimunovićev „Rječnik bračkih čakavskih govora“ donosi slijedeće definicije *more*:

1. košmar, duševna tegoba
Pritiskla me je na parsi mora. (Bol)
2. ženski zloduh koji noću pritišće čovjeka
Dohodila mu je svake noći mora, ma nije moga poznat je ni deliberat se. (Dračevica)

Ovdje bi bilo zgodno spomenuti i autorsku priču Lucije Puljak nastalu u svrhu ilustracije pučkih vjerovanja, odnosno karakterizacije likova bračkih *mora*. Tekst je javno izveden u

prigodi Noći muzeja (Vilinska noć) prije dvije godine u Škripu i imala sam priliku i sama ga poslušati:

Inšoma, vile, vilenjoci, viščice, viščuni, štringe i štringuni su posvud naokolo, ma to ne znamo dokle nas zlo ne snojde. A onda je vej kasno!

Poglavito ako te mora pritisne! Bićedu i vami kalguol rekli: „Mora te pritisla!“

Eeee ... ne do ti Buog!

To se čoviku dogodi nojveće po noći, kal se umiri i ti bi se olmorit. Morà ti sede na prsi i nikako ne do udahnut ni uzdahnut. Propju ti prikine doh.

Kal san jo bila mola, govorilo se da je teta Manda Ševa – morà. Gledola san je puna stroha i rigvorda puno putih dokle je iz crikve ševola uza štrodu pul doma. Mislija san se ... nako dvi skaline iza nje, ajme kolike su non guzice, ne do ti buog da ti š njima sede na prsi! I nostojola san bit jubezniva š njon na svaki nočin, nikako non se ne zamirit. A pasalo bi mi s vrimenta na vrime kroz glovu: „Brž svi dušu grišimo, ko zno je vo žena mora!“ Ma isto, dobro je jemat opazu!

Na Braču sam zapisala vjerovanje u mogućnost hvatanja more u bocu koju je potrebno zatvoriti ako se napadnuta osoba želi osloboditi njezinog negativnog djelovanja:

Meni je nona Momica pričala da mora u obliku osobe sidne na prsi i ne moreš je ulovit. Ko bi se ujutro umoran probudi, u mistu bi rekli: „Mora te umorila“. Stavljaj joj trapulu. Na primjer, staviš iglu ispod praga, pa da se ta osoba ujutro ubode. Ili blizu kreveta staviš bočicu sa čepom i onda se ona ne može pomokrit. Ujutro dođe molit da se boca otvori.

U ovom kratkom navodu možemo uočiti niz interesantnih stvari na koje valja obratiti pažnju. To su redom: prag kuće, igla i bočica. Pa krenimo od prve.

Prag kuće najjasnija je granica prekoračenja ili prelaska iz jednog svijeta u drugi, granica razdvajanja. U određenju Arnolda van Gennepa - prijelaz praga je znak inicijacijskog okvira prijelaza. S druge strane to je i mjesto gdje se najčešće očituju demoni.

Prisjetimo se, na primjer, svadbenog običaja prenošenja mladenke preko kućnog praga (Marjanić 1999:66).

I na ostalim lokalitetima kazivači napominju važnost praga kuće kao mjesta na kojem se odvija nešto što bi se moglo nazvati nadnaravnim. Crta koju *mora* prelazi u svojim noćnim pohodima jasno je određena ne samo pragom, već i prolaskom ispod prozora. Izvana tako ulazi u prostor doma osobe koju napada a jednom kada se ta granica prijeđe - nema povratka. Slijedi njezin napad.

U zaštiti od napada *more* pučka vjerovanja upisuju željezne predmete s borbenim modalitetom od oruđa do oružja (igla, šilo, nož, škare, sjekira, srp) što nas dovodi do druge stavke. Postojanost i čvrstoća željeza, koji se uspoređuju s planetom Marsom, stvorilo je vjerovanje da željezo može zaštititi od nadnaravnih neprijatelja i fantastičnih bića koja (možda) nastanjuju naš svijet (Marjanić 1999:66).

U Popovićima kod Zadra i Miljevcima kod Šibenika kazivači navode nož kao apotropej u zaštiti od *more*. U Karličima kazivačica nije spominjala sredstva zaštite kao što je igla ili nož.

Jedan slučaj u Popovićima pokazuje kako je u tamošnjim vjerovanjima nož služio za sakaćenje žene - *more*. Kazivač se prisjetio priče u kojoj su se samo snažniji muškarci mogli suprotstaviti *mori* i to tako da su spavali s nožem ispod jastuka. Ljudi u selu su pričali ako bi se probudili na vrijeme, u trenutku napada uspjeli bi izvući nož, osakatiti curu koja ih je napala te bi se na taj način sutradan u mjestu znalo tko je ona. Kazivač je znao samo fragmente priče koja se generacijama pričala u Popovićima o curi kojoj je neki čovjek nožem otkinuo komad nosa te tako otkrio identitet navodne *more*.

Nešto manje ekstremna priča je ona iz Miljevaca u kojoj je mladić djevojci nožem otkinuo nekoliko pramenova kose i tako otkrio identitet djevojke koja ga je po noći morila. Iz istog mjesta dolazi i prava groteska o drugoj djevojci čija je duša po noći pohodila mladiće i mučila ih. Jedan od njih napao je njezinu dušu nožem a ujutro su mještani vidjeli tragove krvi koji su vodili do njezine kuće iz koje se čulo zapomaganje. Djevojka je, prema pričama tadašnjeg stanovništva, umrla.

Za obranu od zlih nadnaravnih stvorenja narod rabi razne apotropejske predmete koji se polažu pokraj djeteta ili vješaju iznad njega. Tako je čest apotropej u zaštiti od *more* na sva četiri lokaliteta bio i bijeli luk koji se stavljao u krevetić novorođenčeta ali i raspelo od kojeg su navodne *more* i vještice bježale.

Kad vidi križ, okrene se i pobigne. (Miljevci)

Također sam prilikom istraživanja naišla i na konstataciju da bi križanje pomoglo u oslobađanju od napadaja *more*. Slijedeći zapis je također iz Miljevaca:

U djetinjstvu mi se događalo da me mora napadne. Čaća mi je rano umra pa san znala sa materon spavat. Uglavnom bi me mora prid zoru zaskočila. Od stopala bi osjetila težinu i penje se prima gori, zoven mater „majo, majo“, al glas ne izlazi. Na tešku silu bi se uspila prikrižit. Osjetila san ka da neka težina salazi sa mene. Jel to bila san il java, ne znan, al ka da je sva težina svita na meni.

Što se tiče treće interesantne stvari iz kratkog navoda sa Brača – boce - Marjanić (1999:64) navodi konstataciju Vesne Čulinović-Konstatinović koja upućuje na vjerovanja o mogućnosti ulova *more* u tikvicu, pri čemu se odčepljena tikvica napunjena vodom postavlja pored glave uz krevet. U trenutku kada *mora* započne napad, tikva se zatvara. Žena - *mora* sutradan će doći u žrtvinu kuću, tražeći tikvu kako bi je odčepila. Dok je tikva začepljena, prema homeopatskoj (imitativnoj) magiji, koja je temeljena na asocijaciji ideja po sličnosti, *mora* se ne može pomokriti. U novije vrijeme, zapisi bilježe transformaciju simbolizma tikvice kao fitosimbola (biljni simbol u analogiji s ljudskim tijelom) maternice (mokračnog mjehura) u bocu.

U slučaju zatvaranja *more* u bocu ili tikvicu, mogla bi se također povući paralela sa zatvaranjem svih zala (*mora* kao zlo) u Pandorinu kutiju (Jurkić Sviben 2010:168).

Orlić u „Štoricama od štrig i štriguni“ (2008:8) tvrdi kako obavezno kod priča koje uključuju bocu stoji da će *mora* ujutro nešto pitati, najčešće sol ili papar, ili pak neki mali predmet koji nije teško dobiti. U Miljevcima taj predmet nazivaju *naruč* zbog

kojeg *mora* poduzima sve kako bi ga dobila. To nikada nije bila neka velika stvar, već nešto što može lako dobiti.

U Popovićima sam zapisala kletvu, kako ju je nazvao kazivač, koja se ponavlja tri puta a služi otkrivanju *more* ili *mure* nakon njezina zatvaranja u bocu:

*Ne mogla ti ni srati ni pišati
dok ujutro ne došla mene nešto pitati.*

Kletva se izgovara jako brzo ujutro, dok je žena koja je po noći navodno morila još u prostoriji i koja traži neki predmet. Za njom se potom baca nož.

Slično, ali ne i isto vjerovanje u ženu koja po noći *mori* i krade mlijeko zapisala sam u Karličima. Ipak, i ono uključuje bočicu i nemogućnost uriniranja dok se bočica ne otvori:

Ane imala dvi krave al ujutro ne bi bilo mleka. Počelo se u selu pričati da neka mori momke po noći pa da posle krade mleko. Neka baba Ani savjetovala da pomuze malo što je ostalo u vimenu, stavi u bočicu i začepi i da će se sutridan doznat koja je to mora jer će doć molit da se boca sa mlekom odčepi. Tako i bilo. Ujutro neka mlada ženska došla i govori: Otvori Ane bocu, ne mogu pišat.

Često su se znale izgovarati i pjesme ili molitve nakon napada *more*. Ponekad su se izgovarale i kao prevencija od napada iste. Orlić je u svojoj knjizi (2008: 172, 173) zabilježio neke od njih iz unutrašnjosti Istre:

*Mora stani doma dora!
Ne mogla doj
Do svetoga Ivana dora!
Bati su ti puti, zemlja ti je uzda!
Od Boga si prokleta,
Od svetoga Ivana sapeta!*

lil

*Mora hroma
Leži doma.
Puti su ti bati,
Zemlja ti je uzda
I nemoj doj h menin
Dok ne pobrojiš
Lišće na vorihu!*

Pjesmu iste tematike sa sličnim motivima zapisala sam u Popovićima. Izgovarala bi se nakon napada *more* i buđenja iz stanja paraliziranosti, ali nerijetko i prije samog odlaska na počinak kao prevencija od njezina napada:

*Lezi mura kod svog doma
Puti su ti bati
Zemlja ti je uzda
Ne učinila ti meni ništa
Ni mome nikome
Dok me ne pribrojla
Na svoj gori listak
U svom moru pisak
Na svim pivcin perje
Na svim pasin dlake
Ni onda mi ništa ne učinila!*

(Ante, Popovići, 14. siječnja 2013.)

Već smo nekoliko puta napomenuli kako su *morine* najčešće žrtve muškarci. No, nerijetko to znaju biti i djeca. Na dva lokaliteta (u Popovićima i Miljevcima) zapisala sam kako bi *mora* napadala djecu, najčešće novorođenčad, uglavnom od ponoći do tri ujutro. Dijete bi potom gubilo na težini i plakalo bez razloga.

Dite bi sale (sisale). (Popovići)

U Miljevcima sam zapisala kazivanje u kojem se isto spominje sisanje bradavica:

*Pričali ljudi da su te more neke cure koje su došle cicat
bradavice. Šta će mi cicat, onda san još bila mlada, ko je
ima mlika?*

Kao što smo vidjeli u primjerima kazivanja, folklor oblikuje uzroke i moguća izlječenja napada *more*. Vidjeli smo da od Kvarnera do najjužnije točke „puta *more*“ (u ovom slučaju Brača) zajednice poznaju vjerovanja u nadnaravno biće kao što je *mora*. Ona pod okriljem noći zastrašuje, napada, muči, ali i dolazi u opasnost da bude otkrivena. Nalazimo je pretežito u folklorističkim zapisima i danas nažalost već rjeđe u usmenim kazivanjima, no istodobno začuđuje njezina stalnost u nadnaravnim pričama tradicijske kulture.

Na samom kraju citirati ću velikog Ivu Andrića koji je napisao: „Šta mi, najposle, znamo šta postoji a šta ne?“ (<http://solair.eunet.rs/~igla/jelena.html>).

Literatura

- BALOG Vid. 2011. *Hrvatska bajoslovlja*. Zagreb: Agom.
- BALOTA Mate. 1946. *Tijesna zemlja: roman iz istarskog narodnog života*. Pula: Amforapress.
- BAYER Vladimir. 1982. *ugovor s đavlom. Procesi protiv čarobnjaka u Europi a napose u Hrvatskoj*. Zagreb: Informator.
- BELAJ Vitomir. 1998. *Hod kroz godinu. Mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.
- BOŠKOVIĆ-STULLI Maja. 1991. *Pjesme, priče, fantastika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske. Zavod za istraživanje folklor.
- ČAPO- ŽMEGAČ et al. 1998. *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- ČIČA Zoran. 2002. *Vilenica i vilenjak. Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija.
- DAVIES Owen. 2003. *The Nightmare Experience, Sleep Paralysis, and Witchcraft Accusations*. Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Folklore Enterprises, Ltd. . Folklore 114 str. 181- 203.
- FUKUDA Kazuhiko. 2005. *Emotions during sleep paralysis and dreaming*. Japan: Faculty of Symbiotic Systems Science. Sleep and Biological Rhythms 3: str. 166- 168.
- JURKIĆ SVIBEN Tamara. 2010. *Od Lilit do more*. U: *Mitski zbornik*. (ur. Suzana Marjanić i Ines Prica). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, str. 151- 173.
- KLAIĆ Bratoljub. 1979. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH.

MARJANIĆ Suzana. 1999. *Zaštitna sredstva protiv more kao žensko- niktomornog demona*. Treća: časopis Centra za ženske studije 2/ 1: 55- 71.

MARJANIĆ Suzana. 2010. *Zoopsihonavigacija kao poveznica vješticarstva i šamanizma*. U: *Mitski zbornik*. (ur. Suzana Marjanić i Ines Prica). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, str. 127- 151.

MARKS Liljana. 2010. *Ni o drvo ni o kamen...* U: *Mitski zbornik*. (ur. Suzana Marjanić i Ines Prica). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, str.101- 115.

ORLIĆ Drago. 2008. *Štorice od štrig i štriguni*. Zagreb - Sarajevo: Naklada Zoro.

PERIĆ Boris i Tomislav PLETENAC. 2008. *Fantastična bića Istre i Kvarnera*. Zagreb: Vuković & Runjić.

PULJAK Lucija. 2011. *Nedusi*. Škrip.

RADENKOVIĆ Ljubomir. 1996. *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*. Niš.

ŠEŠO Luka. 2007. *Vjerovanja u bića koja se pretvaraju u životinje*. U: *Kulturni bestijarij*. (ur. Suzana Marjanić i Antonija Zaradija - Kiš). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija, str. 253- 277.

ŠEŠO Luka. 2010. *Nadnaravna bića u kontekstu etnoloških istraživanja tradicijskih vjerovanja u dalmatinskom zaleđu danas*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

ŠIMUNOVIĆ Petar. 2006. *Rječnik bračkih čakavskih govora*. Supetar: Brevijar.

Elektronički izvori

URL: <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/9986-lilith>

URL: <http://www.eastoftheweb.com/short-stories/UBooks/Horl.shtml>

URL: <http://solair.eunet.rs/~igla/jelena.html>

Popis kazivača

Anica, rođena 1938. godine, datum intervjuja: 23. listopada 2012. godine

Anka, rođena 1939. godine, datum intervjuja: 7. rujna 2012. godine

Ante, rođen 1977. godine, datum intervjuja: 14. siječnja 2013. godine

Katarina, rođena 1952. godine, datum intervjuja: 11. kolovoza 2012. godine

Marija, rođena 1978. godine, datum intervjuja: 26. siječnja 2013. godine

Mate, rođen 1947. godine, datum intervjuja: 3. rujna 2012. godine

Popis slikovnih priloga

Slika 1. Heinrich Fussli: „The Nightmare“, preuzeto sa:
http://webartacademy.com/wp-content/uploads/2010/05/web-art-academy-john_henry_fuseli_-_the_nightmare.jpg

Slika 2. Eugene Thivier: „Le Cauchemar“, preuzeto sa:
http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mus%C3%A9e_Augustins_-_Eug%C3%A8ne_Thivier_-_Le_Cauchemar.jpg

Slika 3. John Collier: „Lilith“, preuzeto sa:
http://allart.biz/up/photos/album/B-C/John_Collier/john_collier_allart_biz_7_lilith.jpg

Slika 4. naslovna stranica knjige Guy de Maupassanta: „Le Horla“, preuzeto sa:
http://24.media.tumblr.com/tumblr_m7m6s0yv6O1qd9a66o1_400.gif

MARE AS SUPERNATURAL BEING OF TRADITIONAL CULTURE

(Summary)

The objective of this paper was to examine the meaning of the *mare* as a supernatural creature of traditional culture and her contemporary manifestation which is sleep paralysis. The *mare* is a usually female creature that, transformed into different shapes (for example cat or fly) comes into people's dreams to disturb them. It is widespread belief that the *mare* is born in a placenta of red, blue or black colour. Being born that way gives her great powers to do evil.

The *mare* is usually a young woman which once married becomes a witch. According to Croatian folk traditions, the *mare* cannot be either a girl or a married woman, rather only a sexually mature girl.

Psychological part of the story brings different point of view from the traditional one. Poetry of nightmares in ethnographies is usually omitted. The majority of people suffering from sleep paralysis have symptoms such as breathing difficulties, pressure on the chest and hallucinations. The causation of the supernatural attacks can be found when investigating the given cultural system of beliefs.